

10. Een geval apart?

De Vlaamse taalsituatie vanuit Europees perspectief

Anne-Sophie Ghyselen (Universiteit Gent)

Wat je in dit hoofdstuk te weten zult komen:

- Hoewel de Vlaamse situatie een uniek variationeel-linguïstisch profiel lijkt te hebben, vertoont ze opvallende parallellen met de taalsituatie in andere Europese taalgemeenschappen.
- Peter Auer onderscheidt verschillende types dialect-standaardtaalconstellaties in Europa: exoglossische diglossie, mediale diglossie met een endoglossische standaard, gesproken diglossie, diaglossie en dialectverlies.
- Taalveranderingsprocessen zoals standaardisering, dialectnivelleren, dialectverlies, destandaardisering en demotisering beïnvloeden de bestaande dialect-standaardtaalconstellaties aanzienlijk. Drie mogelijke scenario's voor de verdere ontwikkeling van de taalsituatie in Vlaanderen zijn de informele standaardisering, het dubbelestandaardscenario en destandaardisering.

1. Inleiding

In de voorgaande hoofdstukken werd duidelijk dat de taalsituatie in Vlaanderen door een samenspel van factoren erg complex is, met verschillende taalvariëteiten en -ideologieën. Opmerkelijk zijn onder andere de grote dialectdiversiteit, de late standaardisering, het pluricentrische karakter van de taalnorm, de sterke positie van tussentaal en de daaruit volgende ideologische discussies. De Vlaamse taalsituatie wordt om die reden vaak eigenaardig en uniek genoemd:

Elke Vlaamse intellectueel die wel eens nadenkt over de situatie van de taal waarvan hij zich bedient en die daarbij ook wel eens vergelijkt met wat hem uit het buitenland bekend is, moet het al zijn opgevallen dat die situatie beslist eigenaardig is en zelfs wel uniek. (Willemyns 1970-1971: 5)

De vraag rijst echter of de situatie wel daadwerkelijk zo uniek is. Ook in andere taalgemeenschappen zijn er immers vergelijkbare ontwik-

kelingen, met vormen van taalgebruik tussen dialect en standaardtaal en complexe attitudes tegenover dat intermediaire taalgebruik. In Duitsland bijvoorbeeld vormt de *Umgangssprache* een ‘tussentaal’ tussen dialect en standaardtaal en in Denemarken blijken sprekers twee normen te hanteren in het dagelijkse taalgebruik: een voor informele en een voor formele situaties. In dit hoofdstuk nemen we een Europees perspectief in, en gaan we op zoek naar parallellen tussen Vlaanderen enerzijds en andere Europese taalgemeenschappen anderzijds. We gaan eerst dieper in op Peter Auer's typologie van dialect-standaardtaalconstellaties, die aantoont dat er ook in andere taalgemeenschappen vergelijkbare structuren zijn als die in Vlaanderen; dit hoofdstuk vormt in die zin een verdere verdieping van wat in hoofdstuk 5 geïntroduceerd werd. We vertrekken vervolgens van die typologie om in paragraaf 3 algemene taalveranderingstendensen te beschrijven. Daar zal blijken dat de taalveranderingsprocessen die we in Vlaanderen aantreffen, zoals dialectverlies en destandaardisering, allerm minst uniek Vlaams zijn.

2. Een typologie van dialect-standaardtaalconstellaties

Op het eerste gezicht lijkt iedere taalgemeenschap een uniek variatielin-guïstisch profiel te hebben, dat zich moeilijk leent tot vergelijking met andere gemeenschappen. Hoe taal varieert en functioneert in Engeland lijkt bijvoorbeeld heel anders dan de situatie in Denemarken, Spanje, Duitsland of Vlaanderen. Wanneer we de zaken echter vanaf een voldoende grote afstand bekijken en de details buiten beschouwing laten, kunnen we ook systematiek in de schijnbare heterogeniteit ontwaren. Een belangrijke aanzet tot een dergelijke breed-Europese systematisering werd geleverd door Peter Auer, die in zijn invloedrijke artikel ‘Europe's sociolinguistic unity’ vijf types dialect-standaardtaalconstellaties onderscheidt. Die typologie vormde in de voorbije jaren voor vele taalkundigen een houvast om het eigen gemeenschapsrepertorium te karakteriseren, dat wil zeggen de verzameling van talige middelen en varianten beschikbaar binnen een specifieke taalgemeenschap. Het Vlaamse taalrepertorium, bijvoorbeeld, omvat onder andere dialect- en standaardtaalvormen, vakjargon en jongerentaal, zoals al in hoofdstuk 5 duidelijk werd. In wat volgt, bespreken we de structuren die Auer in dergelijke gemeenschapsrepertoria meent te ontwaren op een meer systematische manier.

2.1. Exoglossische diglossie

Exoglossische
diglossie

Het eerste type taalrepertorium, door Auer *type 0 repertoire* gelabeld, is de exoglossische diglossie (Figuur 1).

Figuur 1. 'Type 0 repertoire': exoglossische diglossie.

De term *diglossie* (> Grieks, letterlijk: 'twee talen') is ontleend aan de Amerikaanse taalkundige Ferguson (1959) en duidt aan dat binnen één taalgemeenschap twee talen of taalvariëteiten naast elkaar gebruikt worden. Met het begrip *exoglossisch* wordt bedoeld dat een van de twee talen of taalvariëteiten een exogene standaardtaal is, dat wil zeggen een standaardtaal die structureel niet verwant is met de dialecten die het overkoepelt, of toch niet als structureel verwant ervaren wordt door de taalgebruikers in kwestie. De taalsituatie in het Vlaanderen van de jaren 1830-1840 kan hier ter illustratie dienen. Toen fungeerde immers vooral het Frans als prestigieuze standaardtaal of *high variety* en dienden Nederlandse dialecten hoofdzakelijk als informele spreektaal of *low varieties*. Andere voorbeelden van exoglossische standaardtalen zijn het Latijn in het middeleeuwse Europa en het Engels in bijvoorbeeld Malta, Cyprus of Gibraltar in tijden van kolonisatie.

High variety
Low variety

2.2. Mediale diglossie met endoglossische standaard

Mediale diglossie
Endoglossische
standaard

Een tweede type taalrepertorium is de mediale diglossie met een endoglossische standaard, door Auer *type A repertoires* genoemd (Figuur 2).

Figuur 2. 'Type A repertoire': mediale diglossie.

In dit vrij zeldzame type repertorium wordt eveneens afgewisseld tussen twee talen of taalvariëteiten (*diglossie*), maar is de gebruikte taal(variëteit) afhankelijk van het medium, met bijvoorbeeld de standaardtaal als schrijftaal en de dialecten als spreektaal. De standaardtaal is bovendien endogeen, waarmee bedoeld wordt dat ze ervaren wordt als structureel verwant met de dialecten. Een prototypisch voorbeeld van een mediale diglossie vinden we in het westen van Noorwegen, waar de standaardtaal, het Nynorsk, gehanteerd wordt in onder andere kranten, reclameadvertenties en computerprogramma's, maar waar een beroep gedaan wordt op de lokale dialecten voor gesproken communicatie. Een vergelijkbare situatie is er in Duitstalig Zwitserland, met de Zwitserduitse standaardtaal (*Schweizer Standarddeutsch* of *Schweizerhochdeutsch*) als schrijftaal en de Alemannische dialecten (*Schweizerdeutsch*) voor gesproken interactie.

2.3. Gesproken diglossie

Gesproken diglossieën

In gesproken diglossieën, Auers *type B repertoires* (figuur 3), dient de standaardtaal niet alleen als schrijftaal, maar ook als spreektaal, weliswaar vooral in formele contexten.

Figuur 3. 'Type B repertoire': gesproken diglossie.

In dit type taalrepertorium fungeert de standaardtaal bijvoorbeeld als taal van het journaal, het beleid of het onderwijs en dialect als spreektaal in informelere settings zoals conversaties met vrienden of familie. Een dergelijke type dialect-standaardtaalconstellatie treffen we aan in een aantal regio's in Italië, zoals Calabrië, Lucania en Emilia-Romagna, en het zou ook dominant geweest zijn in het Vlaanderen van de jaren zestig tot tachtig. Toen werd immers met intense standaardiseringscampagnes het idee gepropageerd dat dialecten niet geschikt waren voor formele situaties en dus door VRT-Nederlands vervangen dienden te worden. Of dat gesproken VRT-Nederlands een endoglossische dan wel een exoglos-

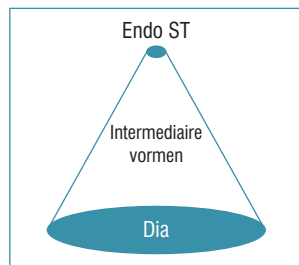
sische standaardtaal vormt, is voor discussie vatbaar. Er is uiteraard wel structurele verwantschap tussen de dialecten in Vlaanderen en het VRT-Nederlands, en de norm heeft in de loop der jaren ook een meer uitgesproken Vlaams karakter gekregen, maar de uit Nederland geïmporteerde norm zou voor vele Vlamingen oneigen aanvoelen, wat als argument pro exoglossisch statuut kan gelden.

2.4. Diaglossie

Diaglossie

Het meeste courante type dialect-standaardtaalconstellatie is de diaglossie, een type taalrepertorium (*type C repertoires* bij Auer) waarbij er zich tussen dialect en standaardtaal een continuüm aan tussenliggende of intermediaire vormen bevindt. Dergelijk intermediair taalgebruik vinden we niet alleen in Vlaanderen (zie ook hoofdstuk 5 e.v.) – waar het beter bekendstaat als *tussentaal* – maar ook in onder andere Duitsland en Oostenrijk (*Umgangssprache*) en Italië (*italiano popolare*).

Figuur 4. 'Type C repertoire': diaglossie.

Style-shifting

Zoals in het hoofdstuk over tussentaal al werd toegelicht, kenmerkt intermediair taalgebruik zich vooral door een combinatie van dialectkenmerken en standaardtaalkenmerken en in mindere mate ook innovatieve vormen (zoals het postverbale *ge* in Vlaanderen). Naargelang de situatie variëren sprekers de concentraties dialect- en standaardtaalkenmerken, een fenomeen dat *style-shifting* wordt genoemd. Wordt de situatie iets formeler, dan zullen sprekers wellicht meer standaardtaalkenmerken gebruiken, terwijl in informele contexten het aantal dialectkenmerken doorgaans toeneemt. De link tussen situatie en taalgebruik mogen we echter niet te strikt opvatten. Binnen een taalgemeenschap bestaan er weliswaar conventies over welk taalgebruik in welke situatie gesproken hoort te worden, maar van die conventies kan afgeweken worden om een specifiek effect te bewerkstelligen. Een taalgebruiker kan immers ook met taalvariatie spelen om de situatie naar eigen hand

te zetten. Denk hierbij maar aan politici die tijdens verkiezingscampagnes bewust of onbewust tussentaliger praten dan doorgaans in de media verwacht wordt, om de situatie een informeler cachet te geven of zich als bereikbaar en toegankelijk te profileren. Niet alle sprekers beheersen het hele repertorium van dialect tot standaardtaal – iedere taalgebruiker heeft een uniek persoonlijk taalrepertorium afhankelijk van zijn of haar leeftijd, regionale herkomst, opvoeding, mobiliteit en opleiding – maar iedere spreker beschikt wel over een zekere variatieruimte om informaliteit, humor, respect of afstandelijkheid te markeren. Dat blijkt bijvoorbeeld duidelijk uit voorbeeld (1), dat we ontleenen aan Vandekerckhove & Nobels (2010). In dat fragment zien we een chatbericht, waarin West-Vlaamse chatter A aan West-Vlaamse chatter B vraagt of hij/zij ‘het functievoorschrift weet van oefening 3’. Die vraag wordt in West-Vlaams gekleurd taalgebruik gesteld (*witte gie* i.p.v. het standaardtalige *weet je*, *da* i.p.v. *dat*, *va* i.p.v. *van*). Wanneer A echter verneemt dat B het functievoorschrift kent, schakelt hij/zij over op een veel standaardtaliger taalgebruik (*wil je het aub zeggen?*), wellicht om een combinatie van beleefdheid en ironie te markeren. Dergelijke *style-shifts* zijn in het dagelijkse taalgebruik schering en inslag.

- A   *witte gie da fctvoorschrift va oef 3???*
 B   *ja*
 A   *wil je het aub zeggen?*

Diafasische variatie

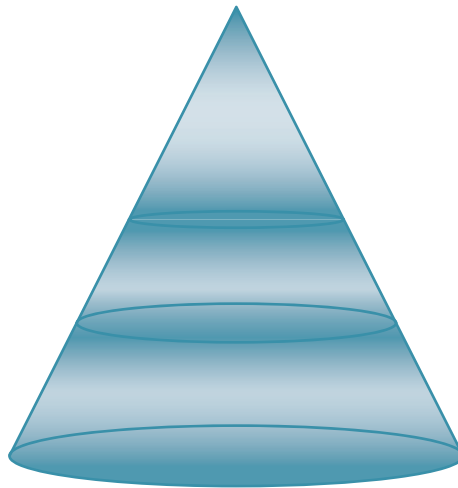
Diaglossische taalrepertoria worden vaak als kegels voorgesteld (zie figuur 4), waarbij het (bredere) horizontale basisoppervlak de grote mate van geografische dialectvariatie weerspiegelt en de verticale as zowel *diafasische variatie* als *diatratische variatie* symboliseert. Met diafasische variatie doelen we op de variatie naargelang de spreek situatie; afhankelijk van de gesprekssituatie variëren we ons taalgebruik immers van dialectisch tot standaardtalig. In een sollicitatiegesprek spreken we anders dan met vrienden uit de geboortestreek, en in gesprekken met vrienden uit de geboortestreek spreken we mogelijk anders dan met vrienden uit andere dialectgebieden. Tegelijkertijd wordt ons taalgebruik ook bepaald door onze sociale achtergrond. Een jonge, hoogopgeleide taalgebruiker die het land vaak doorkruist, zal bijvoorbeeld wellicht vaker naar standaardtalige registers shiften dan een laagopgeleide, oudere spreker die het grootste deel van zijn leven op dezelfde plaats heeft doorgebracht. Er is in een diaglossisch repertorium dus ook diatratische variatie, dat wil zeggen variatie naargelang de sociale achtergrond van de spreker.

Diatratische variatie

Zowel op de horizontale als op de verticale as van de diaglossiekegel is het uiterst moeilijk variëteiten af te bakenen. Waar eindigt dialect bijvoor-

beeld en waar begint tussentaal? Bestaan er diverse ‘soorten’ of ‘lagen’ tussentaal? Waar moeten we de grens tussen tussentaal en standaardtaal situeren? Op die vragen bestaat geen kant-en-klaar antwoord. Wat wel buiten kijf staat, is dat taalgebruikers duidelijk prototypisch standaardtaal-, tussentaal- of dialectgebruik herkennen wanneer ze dat horen. De meeste taalgebruikers zullen het Nederlands op het VRT-journaal bijvoorbeeld als standaardtaal labelen, het taalgebruik in soaps als iets tussen standaardtaal en dialect en de taal van muzikanten zoals Willem Vermandere als dialect. Daarover zijn velen het eens. Over andere soorten taalgebruik, bijvoorbeeld het taalgebruik van politici of zakenlui, varieert de zienswijze dan weer merkkelijk. Wat voor de ene taalgebruiker dialect is, ziet een andere bijvoorbeeld als tussentaal. Om die reden wordt er steeds meer voor gepleit variëteiten binnen diaglossieën niet op te vatten als afgebakende taalsystemen, maar veeleer als concentratiegebieden die zonder abrupte overgangen in elkaar overlopen (figuur 5).

Figuur 5. Variëteiten als prototypes of concentratiezones in diaglossische taalreperatoria.

Prototypetheorie

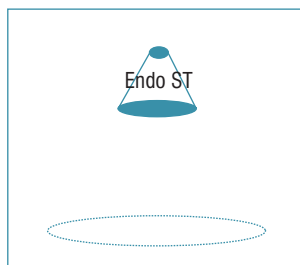
Dat idee is een sociolinguïstische extensie van de prototypetheorie, die binnen de cognitieve wetenschap ontwikkeld werd en stelt dat iedere conceptuele categorie in ons brein prototypische en perifere leden telt. In de conceptuele categorie van de vogel is een mus bijvoorbeeld een meer prototypisch exemplaar dan een pinguïn of een struisvogel. Op dezelfde manier is ook binnen de categorie van de standaardtaal het taalgebruik van bijvoorbeeld Freek Braeckman prototypischer dan dat van Jean-Marie De Decker.

2.5. Dialectverliesrepertorium

Dialectverlies

Een laatste type dialect-standaardtaalconstellatie in Auers typologie is het dialectverliesrepertorium (figuur 6), een repertorium – zoals de naam al doet vermoeden – zonder dialectpool. Dit type taalrepertorium ontwikkelt zich doorgaans uit vroegere di- of diaglossieën. In het geval van Denemarken, de Randstad in Nederland, Frankrijk, delen van Polen en Vlaanderen, bijvoorbeeld, slijt de basis van de diaglossiekegel steeds meer af, met een beperkter continuüm van tussentaal tot standaardtaal als gevolg. Die erosie is echter in de meeste taalgemeenschappen, en zeker in Vlaanderen, nog niet voltrokken. In stedelijke contexten in Brabant en Oost-Vlaanderen blijkt het dialectverlies het verst gevorderd; in West-Vlaanderen zouden de dialecten nog duidelijker standhouden (zie ook hoofdstuk 9).

Figuur 6. 'Type D repertoire': dialectverlies.

3. Taalrepertoria in beweging

Uit de vorige paragraaf blijkt dat de taalsituatie in Vlaanderen vanuit een Europees perspectief niet helemaal uniek is; er zijn duidelijke gelijkenissen met bijvoorbeeld Duitsland en Italië te ontdekken. Auers typologie is natuurlijk een vereenvoudiging van de realiteit – met etnolecten of meertaligheid wordt bijvoorbeeld geen rekening gehouden – maar ze heeft als belangrijke troef dat een groot aantal specifieke taalgemeenschappen in een beperkte set van repertoria ingedeeld kunnen worden, waardoor de verbanden duidelijker worden. De verschillende types repertoria kunnen overigens ook in een diachroon verband gesitueerd worden, waarmee bedoeld wordt dat er een historische relatie is tussen de verschillende types die Auer onderscheidt. Diaglossieën (type C) zouden bijvoorbeeld uit diglossieën (type B) evolueren en vervolgens 'aangetast' worden door dialectverlies (type D). Bij die evoluties spelen in de verschillende taalgemeenschappen, de Vlaamse inclusie, doorgaans dezelfde mechanismen, namelijk *standaardisering*, *dialectnivellering*,

dialectverlies, *destandaardisering* en *demotisering*. In wat volgt, gaan we op elk van die mechanismen uitgebreider in.

3.1. **Standaardisering: van type 0 naar type A en B**

Standaardisering

In hoofdstuk 3 werd duidelijk dat de ontwikkeling van een Nederlandse standaardtaal in Vlaanderen – waardoor een type 0-repertoire tot een type B- en later ook een type C-constellatie transformeerde – door onder andere de val van Antwerpen en de Franse overheersing heel wat voeten in de aarde heeft gehad. In vergelijking met andere taalgemeenschappen kwam in Vlaanderen pas laat een endogene norm tot stand en ook de intensieve standaardtaalcampagnes van de jaren vijftig en zestig in Vlaanderen zijn vrij uniek. We mogen echter niet uit het oog verliezen dat er bij de standaardisering in Vlaanderen ook parallellen zijn met andere gemeenschappen. Dat de standaardisering vaak beschreven wordt aan de hand van Einar Haugens standaardiseringsmodel toont bijvoorbeeld aan dat er, ondanks de ongewone timing van de standaardisering in Vlaanderen, wel vergelijkbare fasen doorlopen werden als in andere taalgemeenschappen: selectie, codificatie, elaboratie en acceptatie. Bovendien liggen ook overal vergelijkbare sociale mechanismen aan de basis van standaardiseringsprocessen. We kunnen standaardisering immers als onderdeel zien van wat de vermaarde socioloog Norbert Elias in 1939 als het *civilisatieproces* omschreef. In de loop van dat proces, dat volgens Elias in de middeleeuwen op verschillende plaatsen in West-Europa begon, raakten strikt geregelde omgangsvormen in zwang, over bijvoorbeeld spuwen of neuspeuteren in het openbaar, maar ook over taal. Nieuwe gedragscodes, zoals algemeen verstaanbaar en beschaafd spreken, werden aanvaard vanuit het idee dat ongeciviliseerd gedrag in schaamte resulteert en schaamte tot elke prijs vermeden moet worden. Uiteraard speelden bij de ontwikkeling van standaardtalen in Europa ook nog andere factoren, zoals de ontwikkeling van de boekdrukkunst en een groeiend nationaal bewustzijn. Ook die factoren zijn niet uniek voor het Nederlandse taalgebied. Standaardisering kunnen we dus in een bredere sociale context plaatsen, die taalgemeenschappen overstijgt.

3.2. **Dialectnivellering en dialectverlies: van type B naar C en van type C naar D**

Uit het model van Auer blijkt dat gesproken diglossieën (type B) vaak tot diaglossieën (type C) en tot dialectverliesrepertoria (type D) evolueren. Vlaanderen vormt hierop geen uitzondering, al zou het dialectver-

Dialect shift

Dialectnivellering

Verticale dialect-
nivelleringHorizontale dialect-
nivelleringHorizontale conver-
gentie

lies zich er pas later dan in andere taalgemeenschappen hebben ingezet, omdat er lange tijd geen endogene standaardtaal was die de dialecten kon 'aantasten'. Bij de overgang van diglossie tot diaglossie en/of dialectverlies spelen zowel dialectnivellering als dialectverlies een belangrijke rol. Met dialectverlies (ook wel functioneel dialectverlies of *dialect shift* genoemd) wordt bedoeld dat steeds minder mensen in steeds minder situaties dialect spreken, terwijl dialectnivellering (soms ook structureel dialectverlies genoemd) inhoudt dat typisch lokale dialectkenmerken vervangen worden door regiolectische of standaardtalige kenmerken. In gevallen van toenadering tot de standaardtaal spreken we van verticale dialectnivellering. Dat is bijvoorbeeld het geval wanneer dialectwoorden zoals *biezabijs*, *renne*, *zwier* en *schokkel* ingeruild worden voor een standaardtalig alternatief als *schommel*. In gevallen van toenadering tussen twee of meer dialecten wordt van horizontale dialectnivellering gesproken. Een duidelijk voorbeeld van zulke nivellering vinden we in Brugge, Roeselare en Poperinge, waar dialectische verkleinwoorden op *-i*, zoals *uzetji* 'huisje' en *korehi* 'koordje', steeds meer het onderspit moeten delven voor algemener West-Vlaamse dialectvormen op sjwa, zoals *uzetje* 'huisje' en *banksje* 'bankje'. Op die manier beginnen de dialecten in kwestie meer op andere West-Vlaamse dialecten te lijken; er is dus horizontale convergentie.

Het onderscheid tussen functioneel dialectverlies en dialectnivellering lijkt op zich eenvoudig, maar is niet altijd even gemakkelijk te maken, zeker wanneer de concepten op een diaglossische situatie worden toegepast. Als dialect doorspekt wordt met standaardtalige of wijder verbreide taalkenmerken, krijg je sowieso met intermediair taalgebruik te maken, maar of dat taalgebruik dan een veranderde vorm van dialect is of een vorm van tussentaal, is moeilijk te bepalen. Die kwestie hangt nauw samen met het moeilijke debat over de afbakening van taalvariëteiten (paragraaf 2). In dat debat is het belangrijk niet alleen op taalinterne criteria te focussen, maar ook op de perceptie van de taalgebruiker (zie hierover ook hoofdstuk 8). Toegepast op het onderscheid tussen functioneel en structureel dialectverlies betekent dat dat als een spreker de intentie heeft om dialect te spreken en zijn taalgebruik in de gemeenschap ook duidelijk als dialect ervaren wordt, dat taalgebruik dialect genoemd kan worden, of er nu structuurverlies in het geding is of niet. Van dialectverlies spreken we binnen dit perspectief pas als taalgebruikers niet meer de intentie hebben dialect te spreken en hun eigen taalgebruik daar ook niet mee identificeren.

De rol van dialectnivellering en -verlies is bij de overgang van diaglossieën (type C) tot dialectverliesrepertoria (type D) vrij vanzelfsprekend. Door maatschappelijke evoluties zoals een toegenomen mobiliteit,

scholing, urbanisatie en een grotere rol van massamedia komen taalgebruikers met andere linguïstische achtergronden meer met elkaar in contact, en zorgen lokale dialectvarianten in toenemende mate voor communicatieproblemen. Bijgevolg worden lokale dialectvarianten steeds vaker ingeruild voor wijder verbreide vormen en wanneer dat op grote schaal gebeurt, erodeert de dialectbasis van de diaglossiekegel langzaam maar zeker. Bij een vergevorderde nivellering ervaren taalgebruikers hun taalgebruik niet langer als dialect, en is er sprake van dialectverlies.

Welke rol dialectnivellering en dialectverlies spelen bij de overgang van diglossie naar diaglossie is een moeilijker vraag. Dialectnivellering speelt als formeel mechanisme sowieso een rol; intermediair taalgebruik komt immers tot stand doordat sommige dialectkenmerken achterwege gelaten worden, terwijl andere persisteren. De vraag is echter of de ontwikkeling van diaglossieën ook noodzakelijkerwijs dialectverlies impliceert, dat wil zeggen dat taalgebruikers ophouden in specifieke contexten dialect te spreken. Auer zelf lijkt die vraag affirmatief te beantwoorden. Hij gaat er immers van uit dat diaglossieën tot stand komen doordat sommige sprekers in sommige situaties de meest dialectische manieren van spreken opgeven, ten voordele van intermediaire vormen. Doordat in andere situaties en door andere sprekers wél nog dialect wordt gesproken, krijgen we een diaglossisch totaalbeeld. Hij kent aan dialectverlies dus een belangrijke rol toe. Er bestaan echter ook andere hypothesen over de ontwikkeling van intermediaire taalvormen. In Vlaamse context bijvoorbeeld wordt tussentaal vaak als het resultaat gezien van een onvoltooide taalverwerving, waarbij dialectsprekers wel standaardtaal willen spreken, maar die onvoldoende onder de knie hebben en bijgevolg intermediair taalgebruik realiseren. Een gebrekkige standaardtaalbeheersing verklaart ongetwijfeld het tussentaalgebruik van sommige taalgebruikers, maar tussentaal wordt niet alleen gesproken door wie geen standaardtaal beheerst. Er spelen dus nog andere mechanismen bij de overgang van diglossie naar diaglossie.

Empirisch onderzoek in West-Vlaanderen (Ghyselen 2016) legt een derde mogelijk scenario bloot over de ontwikkeling van diaglossieën. Uit dat onderzoek bleek dat in de overgang van diglossie naar diaglossie in West-Vlaanderen intermediair taalgebruik in eerste instantie ingezet werd voor supraregionale informele communicatie; dialect en (een geïntendeerde vorm van) standaardtaal bleken bij alle onderzochte sprekers functioneel voor respectievelijk regionale informele en supraregionale formele communicatie. De resultaten suggereren dat intermediair taalgebruik de talige respons is op een bredere maatschappelijke evolutie waardoor taalgebruik

kers vaker in informele supraregionale situaties terechtkomen. Aangezien dialect in die situaties verstaanbaarheidsproblemen veroorzaakt en standaardtaal als te formeel ervaren wordt, komen intermediaire vormen tot ontwikkeling. Dit scenario leunt dicht aan bij dat van Auer, met als grote verschil dat tussentaal hier niet gelinkt wordt aan dialectverlies – er wordt niet van uitgegaan dat mensen ophouden in bepaalde situaties dialect te spreken – maar wel beschouwd wordt als respons op een maatschappelijke ontwikkeling waardoor er een *nieuw* type spreesituatie is ontstaan. Ongetwijfeld bevatten elk van de drie geschetste scenario's een kern van waarheid; het ligt immers voor de hand dat diglossieën door een combinatie van mechanismen tot diaglossieën evolueren.

3.3. Destandaardisering en demotisering: van type B/C naar D

De diachronie in Auers typologie kan het idee wekken dat de standaardtaal uiteindelijk, naarmate de dialectbasis verder erodeert (type D-repertoria), het taalrepertorium zal domineren. Dat blijkt echter nadrukkelijk niet het geval. Auer merkt immers zelf op dat in vele Europese taalgemeenschappen processen van divergentie van de standaardtaal ingezet worden wanneer de dialecten verdwenen zijn. Het lineaire standaardiseringsmodel van Haugen blijkt dus iets te teleologisch: wanneer een standaardtaal geselecteerd, gecodificeerd, geïmplementeerd en geëlaboreerd is, bereikt men niet noodzakelijk een permanent standaardtaalgastadium; de standaardtaal ondergaat vaak nieuwe veranderingen. Net als bij de dialecten kunnen we van zowel functioneel als structureel standaardtaalverlies spreken, al worden die veranderingen in de literatuur vaker als respectievelijk *destandaardisering* en *demotisering* gelabeld. Met demotisering wordt bedoeld dat sprekers nog steeds de bedoeling hebben om standaardtaal te spreken, maar een andere (soms ruimere) invulling geven aan dat begrip. Naarmate de standaardtaal zich in alle lagen van de bevolking verspreidt – de term demotisering is afgeleid van het Griekse *dèmos* ('volk') en verwijst dus naar het 'volkser' worden van de taal – is het enigszins logisch dat ze ook variabeler wordt. Bij destandaardisering daarentegen verliest het ideaal van de standaard aan terrein en hebben steeds minder mensen dus in steeds minder situaties de intentie standaardtaal te spreken. De standaardtaalideologie, dat wil zeggen de cultureel bepaalde overtuiging dat er maar één correcte manier van spreken is (zie ook hoofdstuk 8), verliest bij destandaardisering met andere woorden grond. Net als bij het onderscheid tussen dialectverlies en dialectnivellering wordt bij het onderscheid tussen destandaardisering en demotisering dus een cruciale rol toegekend aan de overtuigingen van de taalgebruiker (in dit geval de standaardtaalideologie).

Demotisering

Destandaardisering

Destandaardisering en demotisering werden in de voorbije jaren in verschillende Europese taalgemeenschappen geobserveerd. Noorwegen zou bijvoorbeeld al lange tijd destandaardisering ondergaan, terwijl in Denemarken en Duitsland veeleer demotisering zou plaatsvinden. In Vlaanderen wordt volgens recent onderzoek steeds meer intermediair taalgebruik gesproken in situaties waarin traditioneel standaardtaal verwacht wordt. Plevoets (2008) kwam bij zijn corpusonderzoek bijvoorbeeld tot de conclusie dat sprekers geboren in de jaren zeventig en tachtig in het algemeen sneller naar intermediaire vormen grijpen dan sprekers geboren in de jaren vijftig en zestig. Die laatste zouden in formele settings vaker standaardtaal spreken. Delarue (2013) stelt in dezelfde lijn vast dat slechts een aantal leerkrachten ouder dan vijftig in hun lessen exclusief standaardtaal spreken; jongere leerkrachten gebruiken veel vaker niet-standaardtalige taalvarianten. Voor alle duidelijkheid: het geobserveerde standaardtaalverlies betreft de gesproken standaardtaal. De geschreven standaard blijkt in Vlaanderen immers vrij stabiel.

Het domeinverlies van de standaardtaal ten voordele van tussentaal wijst op veranderende taalstandaarden in Vlaanderen, maar er bestaat discussie over de vraag of die veranderingen als destandaardisering dan wel als demotisering geïnterpreteerd moeten worden. Worden taalnormen overbodig geacht of is veeleer het idee van wat standaardtaal is aan verandering onderhevig? In de literatuur worden verschillende mogelijke scenario's naar voren geschoven. Een eerste mogelijk scenario is dat van informele standaardisering van tussentaal, waarbij tussentaal zich opwerkt tot een nieuwe gesproken standaard voor alle Vlamingen. Die informele standaardisering kunnen we als een specifieke vorm van demotisering beschouwen, waarbij een nieuwe norm de oude vervangt. Een tweede mogelijkheid, eveneens een vorm van demotisering, is het dubbelestandaardscenario, waarbij het standaardtaalideaal overeind blijft, maar de huidige gesproken standaardtaalnorm verruimd wordt met een 'moderne, dynamische norm', zoals ook in Denemarken het geval blijkt. De huidige standaardtaal blijft in dit scenario bestaan als prestigespreektaal (en als schrijftaal), maar krijgt er met tussentaal een *best dynamism language* bij, dat wil zeggen een taal die als algemene norm geldt voor informele spreksituaties waarin dynamiek (een dimensie geassocieerd met eigenschappen zoals vlotheid, assertiviteit, cool en trendy zijn) belangrijker is dan prestige. Een derde scenario is er tot slot een van destandaardisering, dat voorspelt dat het standaardideaal in steeds meer situaties terrein zal verliezen en dat in die situaties dus steeds meer taalvariatie getolereerd zal worden.

Informele standaardisering

Dubbelestandaardscenario

Best dynamism language

Op dit moment is het onduidelijk welk van deze scenario's het meest waarschijnlijk is voor Vlaanderen. In hoofdstuk 7 werd vermeld dat in

recent tussentaalonderzoek een homogenisering in het tussentaalgebruik werd vastgesteld; de variatie in het tussentaalgebruik van jongeren zou kleiner zijn dan in dat van oudere Vlamingen. Die observatie impliceert dat tussentaal in Vlaanderen formeel aan een vorm van standaardisering onderhevig is. Het is immers typisch bij standaardisering dat variatie gereduceerd wordt. Een dergelijke standaardisering pleit tegen een scenario van destandaardisering, al is meer onderzoek nodig om te bevestigen dat de variatie in het tussentaalgebruik in Vlaanderen daadwerkelijk aan het afnemen is.

Demotisering lijkt een logischere interpretatie van de huidige verschuivingen aan de standaardtaalpool, maar de vraag blijft of die demotisering gezien moet worden als een informele standaardisering van tussentaal tot nieuwe prestigenorm dan wel als een proces waarbij de substandaard als informele, dynamische norm naast de prestigenorm VRT-Nederlands komt te staan. In een scenario van informele standaardisering verwachten we behalve een homogenisering van het intermediaire taalgebruik ook een perceptuele evolutie, waarbij Vlamingen steeds meer substandaardkenmerken, zoals *ge*-pronomina of *ke*-diminutieven, als (spreek) standaardtalig ervaren. Bovendien verwachten we ook dat taalgebruikers steeds meer prestige toekennen aan de substandaard, ten koste van de huidige standaardtaalnorm. Bij een dubbelestandaardscenario verwachten we eveneens een homogenisering van de substandaard, maar ook dat het Algemeen Nederlands functioneel blijft. Op attitudeel gebied behoudt de huidige standaardtaal in dit scenario haar prestigeassociaties en krijgt de substandaard steeds meer sociaal positieve attributen toegeschreven.

Op dit moment valt moeilijk te bepalen welk van de net beschreven twee scenario's het Vlaamse taallandschap bepaalt. De percepties en attitudes in de taalgemeenschap zijn immers opvallend heterogeen. Terwijl sommige taalgebruikers het VRT-Nederlands als dé ultieme norm ervaren en geen ruimte zien voor accentvariatie of gebruik van *gij* en *ge* binnen de standaardtaal, zijn anderen ervan overtuigd dat ook tussentaal door de beugel kan in formele situaties en dat ook geaccentueerd taalgebruik standaardtalig kan zijn. Een dergelijke heterogeniteit is doorgaans een teken van *change-in-progress*; productie- en perceptieonderzoek in de volgende decennia zal moeten uitwijzen in welke richting de Vlaamse diagglossiekegel verder evolueert.

Een belangrijke vraag bij het voorgaande is *waarom* de standaardtalen in dialectverliesrepertoria processen van destandaardisering of demotisering ondergaan. In tijden van globalisering en toenemende mobiliteit mag het immers verbazen dat het taalgebruik aan de standaardtaalpool in verschillende taalgemeenschappen diverser en niet net uniformer

wordt. Die evolutie moet in de context van bredere socio-psychologische veranderingen worden gesitueerd. De Nederlandse socioloog Cas Wouters linkt de veranderingen bijvoorbeeld aan wat hij de omkering van het civilisatieproces noemt. De twintigste eeuw – een periode die buiten het bereik viel van Norbert Elias' onderzoek – beschrijft hij als een periode van gestage informalisering, een periode waarin

vaste regels in de omgang [...] minder vast werden en minder streng in acht werden genomen, [...] de toon van de adviezen minder pathetisch werd en minder werd gemarkeerd door strikte geboden en verboden en [...] het emotionele leven van mensen grotere aandacht en groter gewicht kreeg toegekend.

(Wouters 1990: 29).

Glocalisering

In die context wordt meer variatie in het (taal)gedrag geaccepteerd, wat ook een uiting zou zijn van een hang naar authenticiteit in tijden van globalisering. De eenentwintigste eeuw wordt daarom soms omschreven als het tijdperk van *glocalisering*, waarin universaliserende en particulariserende tendensen gelijktijdig optreden.

In Vlaamse context wordt een verklaring voor standaardiserings-/demotiseringstendensen behalve in het tijdsclimaat ook vaak gezocht in het Vlaamse verleden en de impact die dat verleden gehad zou hebben op de Vlaamse bevolking. Door de eeuwenlange overheersing van Vlaanderen zou er in de Vlaamse 'volksaard' bijvoorbeeld een zekere distantie geslopen zijn ten opzichte van het gezag. Op taalvlak zou zich dat dan uiten in een angst om de taal van de normbepaler te gebruiken, namelijk de standaardtaal. De 'Vlaamse taalangst' zou voorts ook te wijten zijn aan het strenge taalbeleid dat in de voorbije eeuw werd gevoerd. Doordat lange tijd alles wat van de standaardtaalnorm afweek door leraren en taalbeleidsmensen gecorrigeerd werd – de periode van de jaren vijftig tot tachtig wordt soms als een tijdperk van *hyperstandaardisering* omschreven – zou bij vele Vlamingen een grote taalonzekerheid ontstaan zijn die leidde tot een 'zondagsepakmentaliteit', waarbij taalgebruikers zich louter op standaardtaal verlaten wanneer dat strikt noodzakelijk lijkt (zie hiervoor ook hoofdstuk 8). Anderen gaan echter niet akkoord met de visie dat de Vlaming zich afkeert van de standaardtaal door zijn legendarische distantie van het gezag. Franstalige Belgen, die ook vreemde overheersers hebben gehad, lijken immers wel gewillig het taalgezag uit Parijs te accepteren. Het tussentaalgebruik van de sociale elite wordt dan niét als een teken van ongeëmancipeerdheid of taalangst beschouwd, maar veeleer omgekeerd als een teken voor het toegenomen zelfbewustzijn van de Vlamingen. Die redenering volgt ook Plevoets (2009: 1), die tussentaal ziet als een *hypocorrecte variëteit* of 'de "conspicuous leisure" van een gearriveerde bovenkaste, die een zodanig niveau van welstand heeft vergaard

Hypocorrecte variëteit

dat ze zich zorgeloos enige flexibiliteit ten opzichte van omgangscodes en -normen kan permitteren zonder daarvoor aan status in te moeten boeten.

Tot slot wordt de functionele elaboratie van intermediair taalgebruik ten nadele van de standaardtaal soms gelinkt aan het dialectverlies. In Vlaamse context wordt bijvoorbeeld soms geopperd dat het dialectverlies en de daaruit resulterende populariteit van intermediair taalgebruik het idee heeft gecreëerd dat dat taalgebruik ook in formele situaties gebruikt kan worden. Tussen dialectverlies en destandaardisering/demotisering zou dan ook een causaal verband bestaan. Net als bij de ontwikkeling van diglossieën uit diglossieën spelen bij destandaardisering en/of demotisering ongetwijfeld gelijktijdig verschillende factoren, zoals informalisering, een groeiend Vlaams zelfbewustzijn en een verregaand dialectverlies, die alle in een veranderd standaardtaalgebruik resulteren.

4. Besluit

Uit het voorgaande blijkt duidelijk dat de Vlaamse taalsituatie complex is, maar in vele aspecten niet uniek. Iedere taalgemeenschap heeft haar eigen geschiedenis en daardoor ook haar specifieke kenmerken, maar aangezien vergelijkbare maatschappelijke evoluties zich in heel Europa voltrekken – op het vlak van mobiliteit, mediatisering en tijdgeest – zijn er parallellen in zowel de structuur van taalrepertoria als de veranderingen waaraan ze onderhevig zijn. Wat structuur betreft, is de Vlaamse tussentaal bijvoorbeeld niet uniek; ook in Duitsland, Oostenrijk en Italië treffen we intermediair taalgebruik aan naast dialect en standaardtaal. Op het gebied van taalverandering observeren we overal in Europa vormen van standaardisering, dialectnivellering, dialectverlies, destandaardisering en demotisering. Het boeiende aan die processen is dat ze in volle ontwikkeling zijn, en dat het dan ook afwachten is in welk soort repertorium ze zullen resulteren. Sowieso verdient het de aanbeveling de huidige veranderingen in Vlaanderen vanuit een breder Europees of internationaal perspectief te bestuderen. Wanneer immers een transcommunale of transnationale systematiek in de dynamiek ontwaard kan worden, kunnen we ook algemeen geldende mechanismen bij taalverandering doorgronden.

Verder lezen

Wie meer wil weten over Auer's typologie en de diachrone relatie tussen repertoriumtypes, kan Auer (2005) en Auer (2011) te lezen. In dat laatste artikel biedt Auer een kritie-

sche bespreking van het oorspronkelijke model. Over *style-shifting* en de actieve dan wel passieve rol die sprekers daarbij vervullen, kun je meer lezen in het heldere overzichtsartikel van Schilling-Estes (2002), waarin de invloedrijkste theorieën tegen het licht worden gehouden. Geeraerts (2010) en Ghyselen (2015) gaan dieper in op de vraag of en hoe variëteiten binnen (diaglossische) taalrepertoria onderscheiden kunnen worden, met ook een bespreking van het prototypeconcept. Over standaardisering, destandaardisering en demotisering werd al veel geschreven; een recent, helder en kritisch overzicht van de bestaande inzichten is te vinden in Coupland & Kristiansen (2011). Wie meer wil leren over dialectnivellering en -verlies (in Vlaanderen) kan zijn of haar gading vinden in Hinskens & Taeldeman (2013), een volumineus handboek over geografisch bepaalde taalvariatie in Vlaanderen. Ghyselen & Van Keymeulen (2014) bieden, ten slotte, recente cijfers van het functionele dialectverlies in Vlaanderen.

Vragen

1. Fr is discussie mogelijk over de vraag of het VRT-Nederlands in Vlaanderen een endoglossische dan wel een exoglossische norm vormt. Leg uit.
2. Het standaardiseringsmodel van Finar Haugen krijgt vaak als kritiek dat het te teleologisch georiënteerd is. Leg uit.
3. Volgens Cas Wouters is het 'civilisatieproces' dat door socioloog Norbert Elias werd beschreven in het huidige Europa omgekeerd, en dat zou ook een impact hebben op het standaardtaalgebruik. Leg uit.
4. Over hoe diaglossieën uit diglossieën ontwikkelen bestaan verschillende hypothesen. Licht er twee toe.
5. Wat is de relatie tussen dialectverlies enerzijds en destandaardisering/demotisering anderzijds?

Geraadpleegde literatuur

- Auer, P. (2005). Europe's sociolinguistic unity, or: A typology of European dialect/standard constellations. In N. Delbecq, J. van der Auwera & D. Geeraerts (red.), *Perspectives on variation* (pp. 7-42). Berlijn/New York: Mouton De Gruyter.
- Auer, P. (2011). Dialect vs. standard: A typology of scenarios in Europe. In B. Kortmann & J. Van der Auwera (red.), *The languages and linguistics of Europe A comprehensive guide* (pp. 485-500). Berlijn: De Gruyter.
- Cajot, J. (2010). Van het Nederlands weg? De omgangstaal in Vlaanderen. *Ons Erfdeel* 1, 14-25.
- Coupland, N. & Kristiansen, T. (2011). SLICE: Critical perspectives on language (de)standardisation. In T. Kristiansen & N. Coupland (red.), *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe* (pp. 11-35). Oslo: Novus Press.

- De Caluwe, J. (2006). Tussentaal als natuurlijke omgangstaal in Vlaanderen. In J. De Caluwe & M. Devos (red.), *Structuren in talige variatie in Vlaanderen* (pp. 19-34). Gent: Academia Press.
- Delarue, S. (2013). Teachers' Dutch in Flanders: the last guardians of the standard? In S. Grondelaers & T. Kristiansen (red.), *Language (De)standardisation in Late Modern Europe: Experimental Studies* (pp. 193-226). Oslo: Novus Forlag.
- Elias, N. (1939). *Über den Prozess der Zivilisation: soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*. Basel: Haus zum Falken.
- Ferguson, C.A. (1959). Diglossia. *Word* 15, 325-340.
- Geeraerts, D. (2001). Een zondagspak? Het Nederlands in Vlaanderen: gedrag, beleid, attitudes. *Ons Erfdeel* 44(3), 337-344.
- Geeraerts, D. (1993). Postmoderne taalattitudes. *Streven* 60, 346-353.
- Geeraerts, D. (2010). Schmidt redux: How systematic is the linguistic system if variation is rampant? In K. Boye & E. Engeberg-Pederson (red.), *Language Usage and Language Structure* (pp. 237-262). Berlijn/New York: De Gruyter Mouton.
- Ghyselen, A.-S. & Van Keymeulen, J. (2014). Dialectcompetentie en functionaliteit van het dialect in Vlaanderen anno 2013. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 130(2), 117-139.
- Ghyselen, A.-S. (2015). Stabilisering van tussentaal? Het taalrepertorium in de Westhoek als casus. *Taal & Tongval* 67(1), 43-95.
- Ghyselen, A.-S. (2016). From diglossia to diaglossia: a West Flemish case-study. In M.-H. Côté, R. Knooihuizen & J. Nerbonne (red.), *The Future of Dialects* (pp. 35-62). Berlijn: Language Science Press.
- Grondelaers, S. & van Hout, R. (2011). The Standard Language Situation in the Low Countries: Top-Down and Bottom-Up Variations on a Diglossic Theme. *Journal of Germanic Linguistics* 23(3), 199-243.
- Hinskens, F. & Taeldeman, J. (red.). (2013). *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation. Dutch*. Berlijn/Boston: De Gruyter Mouton.
- Jaspaert, K. (1986). *Statuut en structuur van standaardtalig Vlaanderen*. Leuven: Universitaire pers.
- Kristiansen, T. & Coupland, N. (red.). (2011). *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Oslo: Novus Press.
- Plevoets, K. (2009). Verkavelingsvlaams als de voertaal van de verburgerlijking van Vlaanderen. *Studies van de Belgische Kring voor Linguïstiek* 4.
- Plevoets, K. (2008). *Tussen spreek-en standaardtaal. Een corpusgebaseerd onderzoek naar de situationele, regionale en sociale verspreiding van enkele morfosyntactische verschijnselen uit het gesproken Belgisch-Nederlands*. Proefschrift Katholieke Universiteit Leuven.
- Schilling-Estes, N. (2002). Investigating Stylistic Variation. In J. Chambers, P. Trudgill & N. Schilling-Estes (red.), *The Handbook of Language Variation and Change* (pp. 375-401). Malden/Oxford: Blackwell Publishers.
- Vandekerckhove, R. & Nobels, J. (2010). Code eclecticism: Linguistic variation and code alternation in the chat language of Flemish teenagers. *Journal of Sociolinguistics* 14(5), 657-677.
- Van Hoof, S. & Jaspers, J. (2012). Hyperstandaardisering. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 128(2), 97-125.
- Willemyns, R. (1970-1971). A.B.N. in Zuid-Nederland. *Ons Erfdeel* 14, 5-17.
- Wouters, C. (1990). *Van minnen en sterven: informalisering van omgangsvormen rond seks en dood*. Amsterdam: Bakker.

Over de auteur

Anne-Sophie Ghyselen is doctor-assistent Nederlandse Taalkunde aan de Universiteit Gent. Ze promoveerde in 2016 met een onderzoek naar de verticale structuur en dynamiek van het gesproken Nederlands in Vlaanderen, en focust in haar huidige onderzoek op de productie en perceptie van accentvariatie in Vlaanderen.